

Predhodna objava / 1.03

Barbara Šterbenc Svetina

POT SPOMINOV IN TOVARIŠTVA V LJUBLJANI MED OSAMOSVAJANJEM SLOVENIJE

Prispevek obravnava problematiko spomenikov – jamborov za zastave, ki so bili ob ljubljanski Poti spominov in tovarštva postavljeni leta 1984, požagani pa 22. aprila 1991. O tem, kdo je bil kriv in ali je tako dejanje sploh upravičeno, je potekala odmevna javna debata, mnenja pa so bila različna.

Ljudje smo nagnjeni k temu, da nekatere dogodke zaradi lastne pozabljenosti ali iz drugih, bolj osebnih motivov shranjujemo v materialni obliki, z dnevniki, dokumenti, fotografijami, videoposnetki in tako naprej. Če so ti dogodki širšega družbenega pomena, se spomin nanje mnogokrat ohranja tako, da se postavi spomenik. Ta pa je lahko tudi učinkovito sredstvo za potrjevanje politične oblasti.

»Materializirani spomin« na čas okupirane Ljubljane med drugo svetovno vojno so tudi spomeniki – jambori za zastave, o katerih pišem v tem prispevku.

Pot spominov in tovarštva

Aprila 1941 je Ljubljano zasedla italijanska okupacijska oblast. V mestu so se kmalu po okupaciji začele priprave na oboroženo vstajo, Ljubljana je postala središče vseslovenskega odpora proti okupatorju. Da bi Italijani lahko mesto čim bolj nadzorovali, so februarja 1942 Ljubljano obdali z bodečo žico, z 69 večjimi bunkerji, ob cestah pa s 13 posebej utrjenimi bloki. Ta blokada Ljubljane se je ohranila tudi v času nemške okupacije (od jeseni 1943). Bodečo žico so začeli pospravljati po osvoboditvi Ljubljane, 9. maja 1945.

Prvi spominski pohod po poti okupirane Ljubljane (takrat imenovan Pohod ob žici okupirane Ljubljane) so pripravili že leta 1957, razvil pa se je v »tradicionalno politično-športno manifestacijo v spomin partizanom, borcem, aktivistom in rodoljubom, ki jih je povezala trda usoda junaškega mesta«. Postopoma se je izoblikovala misel o gradnji Poti spominov in tovarštva (v nadaljevanju Pot),

in sicer po trasi, kjer je žica obdajala Ljubljano. Tako so leta 1961 ljubljanski delovni kolektivi ob sledovih žične ograje postavili 102 spominska kamna (vanje so vklesali letnice 1941–1945, odtis bodeče žice in ime kolektiva, ki je kamen postavil), ob šestih ljubljanskih vpadnicah, kjer so bili glavni izhodni bloki, pa šest večjih spomenikov.

Arhitekt stebrov in spomenikov je bil Vlasto Kopač, Plečnikov učenec, sodelovali pa so tudi različni kiparji. Prvi od šestih spomenikov je bil postavljen že leta 1957 na križišču Titove in Allendejeve ulice (današnje Dunajske ceste in Baragove ulice), 1959. so postavili spomenika na Tržaški in Celovski cesti, 1960. na Litijski in Dolenjski cesti, 1961. pa še na Zaloški. Predvideno je bilo, da bodo ob trasi zasadili tudi 2500 dreves, vendar vsa niso bila zasajena. Leta 1968 je bila trasa s posebnim odlokom zaščiten.

Pozneje, v začetku sedemdesetih let, so trije študentje arhitekture (F. Kastelic, M. Omersa in J. Štok) izoblikovali novo idejno zasnovo Poti. Javnosti je bila prvič predstavljena leta 1972, in sicer na takratni praznik, dan vstaje slovenskega naroda, 22. julija. Predstavitev je bila v Muzeju ljudske revolucije Slovenije v Ljubljani (današnji Muzej novejšje zgodovine), sledile so predstavitev še po ljubljanskih občinah, nekaterih šolah in domovih. Zamisel arhitektov je bila, da bi naredili krožno pešpot ob nekdanji trasi. Ker je bil tedaj že velik del poti zazidan, se je morala prilagoditi novim razmeram. Nastajati je začelo štiri metre široko in 34 kilometrov dolgo peščeno sprehajališče (namenjeno tudi rekreaciji) s štiri metre široko zelenico na vsaki strani poti in klopki za počitek. Zasadili so še nova drevesa, tako da jih je bilo skupaj 5000, od teh 88 v spomin na Josipa Broza Tita.

Za gradnjo Poti je bil ustanovljen odbor, ki mu je pomagala štiričlanska strokovna služba, sodelovalo pa je menda več kot 300 strokovnih in drugih delavcev (zlasti mladina in medvojni aktivisti OF). Pot so začeli pospešeno graditi leta 1978, dograjena pa je bila leta 1985. Pri tem so bile uspešne razne mladinske delovne akcije, s prostovoljnim delom in denarnimi prispevki je pri gradnji Poti v osmih letih sodelovalo več kot 150 tisoč Ljubljančanov.

Leta 1984 je na natečaju za enotnejše označevanje Poti zmagal arhitekt Janez Koželj. Oblikoval je smerokaze, pojasnjevalne table, talne označbe in sedem kovinskih jamborov za zastave s peterokrako zvezdo na vrhu, ki so bili postavljeni na sedmih ljubljanskih vpadnicah ob Poti. Leta 1988 je bila Pot zaščitená kot zgodovinski spomenik in spomenik oblikovane narave.

Poleg vsakoletnega pohoda po Poti spominov in tovarštva (oziroma ob žici okupirane Ljubljane) na dan osvoboditve Ljubljane, 9. maja, in pohodov za 27. april, na dan ustanovitve OF, je na Poti potekala tudi štafeta mladosti, leta 1981 pa so ljubljanski otroci sklenili živi obroč okoli mesta. S tem so ohranjali spomin na Ljubljano – mesto heroj – in »slavno preteklost povezali s samoupravno socialistično sedanostjo.« Hkrati je »pot, ki povezuje večrājšnje vrednote in ideale s hotenji današnje in jutrišnje generacije,«² je bila in je še danes namenjena predvsem sprehajanju in rekreaciji.³

Sedem jamborov

Leta 1990 so pospešeno tekli postopki za osamosvojitve Slovenije. Po aprilskih volitvah je na oblast prišla nova politična stran, ki jo je predstavljal Demos, s tem pa so spremembe veljale tudi za številne spomenike. Z javnih mest so bili odstranjeni na primer kipi Josipa Broza Tita, nastajale so nove spominske plošče žrtvam povojnih bojov in drugo.

Tudi Pot ni ostala enaka. Dvaindvajsetega aprila 1991, nekaj dni pred pohodom po Poti spominov in tovarštva (27. aprila), je tedanji ljubljanski komunalni minister Janez Lesar ukazal požagati vseh sedem jamborov za zastave, ki so bili postavljeni ob ljubljanske vpadnice ob Poti. Žaganje jamborov je povzročilo izredno velik odmev v javnosti (tako v dnevnem časopisu kot na radiu in televiziji). Vse kaže, da je Lesar opravil zadevo zelo potihó, brez vednosti tedanjega župana Jožeta Strgarja, predsednika mestnega izvršnega sveta Marjana Vidmarja in drugih pristojnih služb mestne uprave. Lesar je za žaganje jamborov navajal več razlogov: prvič, da je bila v začetku aprila na zasedanju mestne skupščine predstavljena delegatska pobuda o odstranjevanju jamborov, drugič, da je notranjost drogov razžrla rja, zaradi česar so nevarni, tretjič, da jih je dal peskati in prebarvati na modro, zvezdo pa rumeno (barve Evrope), četrtič, da je za datum odstranjevanja (nekaj dni pred pohodom) kriv sneg, in, petič, da ima Demos v programu tudi odstranitev vseh socialističnih simbolov, kar po Lesarjevem mnenju jambori prav gotovo so.

Vidmar je izjavljal, da ne on ne člani mestnega izvršnega sveta o žaganju niso vedeli ničesar. Poudarjal je, da gre pri tem predvsem za politično potezo in zato mestni svet nima s tem nobene zveze. Poleg tega naj bi odstranjevanje in premeščanje spomenikov (pa tudi jamborov) še ne bila pravno urejena. Menil je, da jamborov nikakor ne bi smeli uničevati.

Prav zaradi bližajočega se pohoda, ki je označeval 50. obletnico ustanovitve OF, so se v Delu pojavila tudi stališča do praznovanja 27. aprila. Ljubljanski Demos je imel do praznovanja dneva OF odklonilno stališče: »V velikem delu slovenskega naroda pomeni 27. april začetek bratske mo-

rije in mnogim še danes vzbuja odpor ali vsaj nelagodje. Mnenja smo, da datum, o katerem imamo Slovenci tako različno mnenje in nas razdvaja, ne more biti državni slovenski praznik.«⁴ SDSS pa je menil: »27. april se je v zavesti mnogih slovenskih ljudi ustalil kot simbol svobodoljubnosti in neodvisnosti slovenskega naroda. Kot tak si zasluži, da velja za zgodovinski praznik.«⁵ Izrekel se je tudi proti izkoriščanju praznika v strankarske namene.

Žaganje jamborov sta obsodili tudi mestna in republiška organizacija socialistov. Iz zveze borcev je bilo slišati hude kritike in zahteve, da se to nekulturno dejanje obsodi, borci pa so še opozarjali, »da so poskusi izničenja osvobodilnega boja slovenskega naroda, ki je bil sestavni del evropskega protifašističnega gibanja, v globokem nasprotju s težnjo, da bi Slovenci postali enakopraven dejavnik v svobodni demokratični Evropi.«⁶ Vse glasnejše so postajale zahteve, da se Lesar razreši s položaja ljubljanskega komunalnega ministra.

Demos je zanikal vse trditve, da je naročil odstranitev jamborov. Potrdili pa so, da so na svoji seji v začetku aprila razpravljali o odstranitvi nekaterih boljševističnih spomenikov, vendar ob upoštevanju predpisov. Tudi tedanji ljubljanski župan Jože Strgar se je »po službeni dolžnosti« moral opredeliti. Menil je, da se je preobčila spomenikov in obeležij razbohotila po vsem realsocialističnem svetu in jih zdaj povsod odstranjujejo. »Ponekod lepo in vztrajno, drugod z zagnanostjo in pompom. In čisto razumljivo je, da bo vse to prišlo ali pa je že prišlo tudi k nam.«⁷

Poleg uradnih izjav »udeležencev« žaganja jamborov so se mnenja pojavljala predvsem v Delovi Sobotni prilogi, prihajala pa so predvsem iz borčevskih organizacij, političnih strank in od posameznikov. Pisci so se večinoma strinjali, da je žaganje jamborov vandalsko in barbarsko početje, da skruni spomin na NOB in nikakor ne sodi v čas, ko si Slovenija želi priznanja Evrope. Drugi so v jamborih videli »sorealistične, režimske reklame«, ki ne sodijo več v sedanji čas. Spet nekatera mnenja so se sukala okrog vprašanja estetskega jamborov, češ da grdi kovinski konstrukti niso primerni za mestno okolje. Večina razpravljalcev je očitala Lesarju, da je deloval v nasprotju z zakonom, ker je bila Pot zaščitená kot spomenik (zgodovinski spomenik, spomenik oblikovane narave), zato se ne bi smela spreminjati tako korenito.

1 Pot spominov in tovarštva. Spomeniki delavskega revolucionarnega gibanja in narodnoosvobodilnega boja na Slovenskem. 47. zv., Ljubljana 1985.

2 Glej nav. delo, 33.

3 Zgodovinske podatke o Poti povzeman po: Pot spominov in tovarštva. Spomeniki delavskega revolucionarnega gibanja in narodnoosvobodilnega boja na Slovenskem, 47. zv., Ljubljana 1985, in Janez Kromar, Vprašanje kulturne dediščine. V: Delo 22. maja 1991, Sobotna priloga, 29.

4 Marko Jakopec, Zdenko Matož, Demosovi popravki na Poti spominov in tovarštva. V: Delo 26. aprila 1991, 2.

5 Glej nav. delo.

6 Glej nav. delo.

7 Jože Strgar, »Kdaj bodo odstranili boljševistična znamenja?« V: Delo 9. maja 1991, 7.

Ivan Sedej se je v svojem članku z naslovom Vprašanje kulturne dediščine⁸ lotil vprašanja jamborov in Poti kot kulturnega spomenika. Njegovo mnenje je bilo, da so »prostor, ki je imel tudi funkcijo dokumenta o medvojnih dogajanjih, začeli načrtno spreminjati in v spomeniškovarstvenem pomenu degradirati tudi s postavljanjem rdečih kapelic in spominskih znamenj, ki pač ne morejo biti sestavina kulturnega (zgodovinskega) spomenika, ker ne gre za avtentično sestavino, ampak za vrvež.« Po njegovih besedah o Poti ne moremo več govoriti kot o spomeniškem območju, zato sodi na področje komunale. Ljubljanskemu regionalnemu zavodu za varstvo naravne in kulturne dediščine je namreč očitno, da se je v razpravo vpletel preveč čustveno in nestrokovno. (Zavod je žaganje jamborov močno obsodil.) Direktor omenjenega zavoda Janez Kromar je Sedeju odgovoril z vrsto svojih argumentov, zakaj Pot sodi med kulturne spomenike in s tem na njihovo področje. Po njegovem mnenju Pot kot kulturni spomenik zaznamujeta 102 stebra ob njej, postavljena na avtentične zgodovinske lokacije, leta 1968 sprejet poseben odlok o zaščiti trase, to, da je Pot kljub prilagoditvam zaradi pozidav na prvotni trasi bodeče žice postala sestavni del mesta, glavni argument za Kramarja pa je bil leta 1988 sprejet sklep o Poti kot zgodovinskem spomeniku in spomeniku oblikovane narave.

Končno je bila izdana odločba, s katero je bilo sekretariatu za komunalno gospodarstvo, promet in zveze mesta Ljubljana naloženo, naj jambore do 30. avgusta 1991 postavi na prvotni kraj. Lesar je pozneje zaprosil za podaljšanje roka, kar so mu tudi odobrili (30. september 1991). Prvega oktobra jamborov ni bilo tam, kamor sodijo, prav tako ne septembra 1992. Takrat naj bi dosegli dogovor z avtorjem jamborov Janezom Koželjem, da bo sodeloval pri njihovem preoblikovanju tako, da bi spremenili simbole upora proti sovražniku s politično nevtralnimi simboli. Toda vse je očitno potekalo v slogu »volkovi lajajo, karavana gre dalje«. Jambori namreč še danes niso na svojem kraju.

In?

Res je, da sta si Demos in mestna oblast nad žaganjem jamborov umila roke. Pa so bile res tako čiste? Pri tem naj si sposodim ugotovitve Draga Medveda v zvezi s polemiko o požaganih jamborih.⁹ Ugotavljal je namreč, naj so spomeniki še tako zaščiteni s temi in onimi odloki, politika in ideologija določata (tudi v nasprotju s predpisi) njihovo usodo, saj je »spreminjanje simbolov zgodovine najljubša igrača tistih, ki so na oblasti«.

Medvedu se je zdel tak poseg značilen za nastajajoče odnose v slovenski družbi. Za nekatere je Pot – in z njo jambori – pomenila simbol NOB, zato so bili ob rušenju teh simbolov tudi osebno prizadeti. Drugi so bili zadovoljni, saj so v jamborih videli socializem, boljše vizem, skratka, vse tisto, česar bi se radi čim prej znebili. Tako polemika v zvezi z jambori ni bila nekaj novega, le odprle so se stare rane. Takrat se je začelo tudi na veliko pisati o narodni spravi, postavljanju spomenikov žrtvam poveljnih pobojev in tako naprej. V vsem pa se je zrcalila močna osebna prizadetost vseh udeležencev na eni in drugi strani.

Ivan Sedej je ob Medvedu polemiko prikazal še z druge strani, tudi z vidika konservatorske stroke. Menil je, da Pot ni več »avtentičen« spomenik, zato ne more več izpolnjevati meril za kulturne spomenike. Nasprotno pa je direktor ljubljanskega zavoda za naravno in kulturno dediščino trdil, da je spomenik, ki je zaščiten kot zgodovinski (ali kulturni) ali spomenik oblikovane narave, kljub spremembam še vedno spomenik, ker je tako zapisano v zakonu.

Po vsem napisanem lahko preprosto ugotovimo, da so imeli ljudje, ki so doživljali drugo svetovno vojno na svoji koži, različen odnos do jamborov. Eni so se z njimi ponasali, drugim so odpirali stare rane. In politika je lahko to s pridom izkoriščala. Ker imajo tovrstna družbena obeležja vedno svoje privržence in nasprotnike, in ker so pri prvih nemalokrat še simbol neke (osebne) preteklosti, so postavljena pred številne »preizkušnje« in pravzaprav »od nekdanj« sredstvo za razkazovanje oblasti.¹⁰ Spomeniki NOB so gotovo posebno poglavje med spomeniki, morda prav zaradi množične udeležnosti v njihovem »spominu«. Po Medvedu obstajata dve vrsti spomenikov NOB – tisti, ki ohranjajo samo spomin na NOB, ti so skromnejši, zato estetsko učinkovitejši in manjkrat predmet javnih polemik, s tem pa tudi sprememb, in tisti, ki spominjajo še na »s partijsko doktrino uvedeno revolucijo«, ti so ideološki, zato v želji po čim večji učinkovitosti predimenzionirani in mnogo prej »kamen spotike«. Jambori za zastave ob Poti so očitno sodili med slednje.

Viri in literatura

ČOPIČ Špelca, Damjan Prelovšek in Sonja Žitko 1991: Ljubljansko kiparstvo na prostem. Ljubljana, Državna založba Slovenije.

DELO, november–december 1990, 1991, september 1992. JEZERNIK Božidar: Monuments in the Winds of Change. V: International journal of urban and regional research 22/4. Oxford – Boston, Blackwell Publishers, 582–588.

OSAMOSVOJITEV SLOVENIJE. V: Enciklopedija Slovenije, 8. zv. Ljubljana 1994, Mladinska knjiga, 174–184. POT SPOMINOV IN TOVARIŠTVA. Spomeniki delavskega revolucionarnega gibanja in narodnoosvobodilnega boja na Slovenskem, 47. zv. Ljubljana 1985.

SPOMENIK. V: Enciklopedija Slovenije, 12. zv. Ljubljana 1998, Mladinska knjiga, 208–213.

SPOMENIK OBLIKOVANE NARAVE. V: Enciklopedija Slovenije, 12. zv. Ljubljana 1998, Mladinska knjiga, 213–214.

⁸ Ivan Sedej, Vprašanje kulturne dediščine. V: Delo 10. maja 1991, 8.

⁹ Drago Medved, Tudi simboli so lastnina. V: Delo 9. maja 1991, 6.

¹⁰ Glej Enciklopedija Slovenije (gesli spomenik, spomenik oblikovane narave) in Špelca Čopic, Damjan Prelovšek, Sonja Žitko, Ljubljansko kiparstvo na prostem. Ljubljana 1991.